

ERNEST GELLNER'İN ULUSÇULUK KURAMI ÜZERİNE BAZI DİKKATLER

SOME SPOTLIGHTS ON ERNEST GELLNER'S THEORY OF NATIONALISM

Hasan AKSAKAL

Istanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü Doktora Öğrencisi
ha_aksakal@yahoo.com

Özet

Ernest Gellner, muhtemelen, ulusçuluk teorileri alanındaki en etkili yazardır. Son otuz yılda üretilen çalışmalarda, Gellner'in ulusçuluk teorisinin yedi bin defa referans verilmiş olması, onun, özellikle de *Uluslar ve Ulusçuluk* isimli kitabının, bu alan için ne anlam taşıdığını göstermektedir.

Gellner'in ulusçuluğa yaklaşımı esas itibarıyla, sanayi devriminin zorladığı değişim üzerine kuruludur. Gellner, ulusçuluğun tarımsal ve dinî topluluktan, endüstriyel topluma geçişle ortaya çıktığını savunur. Bu, hareketli işgücüne dayanan, dolayısıyla da ortak bir eğitime ve ortak bir dile bağlı olan modern ihtiyaçlara karşı kendiliğinden gelişen bir cevaptır. Kitle eğitiminin rolü, sanayi toplumunun kolaylıkla ikame edilebilen yarı-eğitilmiş işgücüne duyduğu ihtiyaçla ilişkilidir. Sanayileşme sayesinde insanlar doğumdan gelen dikey haklar silsilesine göre şekillenen toplumsal yapıdan, yatay kültür odaklı bir toplumsal yapıya evrilerek, bireyselci ve eşitlikçi ilkeler doğrultusunda yönetilmeye başlamıştır. Bu sosyo-politik ihtiyaçlar bizi, modern politik yaşamda ulusçuluğa götürmektedir.

Bu makaledeki başlıca amacımız, Gellner'in "modernist" teorisini, onun yoğunlaştığı ve vurguladığı noktalar üzerinden değerlendirmektir. Çalışmamız, bazı eleştirel değerlendirmelerle nihayete ermektedir.

Anahtar Kelimeler: Ernest Gellner, ulusçuluk, sanayi toplumu, modernist kuram.

Abstract

Ernest Gellner is probably the most influential author in the field of nationalism studies. In the last 30 years, his theory of nationalism has been referred more than seven thousand times by many scholars. This shows what Gellner's *Nations and Nationalism* means for nationalism theories.

His approach to nationalism is based on the change, forced by industrial revolution. According to Gellner, nationalism stems out the transition of an agrarian-religious society into an industrial society. It is a self-generated response to the modern need for a mobile labor force, which requires a common education in a common language. The role of mass education is related to the industrial need for a semi-skilled labor force that must be easily replaceable. With industrialism, peoples moved from a vertical status-centered social structure to a horizontal culture-centered social system, governed by individualistic and egalitarian principles. This brings us to nationalism as a socio-political need, under the modern political life.

In this paper, it's the main purpose to evaluate Gellner's "modernist" theory with his focuses and emphasizes. The study ends with critical estimations.

Key Words: Ernest Gellner, nationalism, industrial society, modernist theory.

Yirminci yüzyılın son çeyreğinde milliyetçilik –ya da Gellner çevirisinde tercih edildiği üzere ulusçuluk– teorilerinde yaşanan patlama, Ernest Gellner (1925-1995) ismini bu alandaki tartışmaların merkezine taşımıştır. 1983'te yayımladığı *Nations and Nationalism* [Uluslar ve Ulusçuluk], aslında *Plough, Sword, Book* ve *Thought and Change* gibi çalışmalarında ele aldığı tartışmaları derinleştiren ve biraz da iddialı bir biçimde “ulusçuluğun bütünsel çerçevesi”ni sunmayı amaçlayan bir kitap olarak büyük önem arz etmektedir. Yazarın, London School of Economics'teki çalışma arkadaşlarıyla başlattığı tartışmaların şekillendirdiği *Uluslar ve Ulusçuluk*, birçok bakımdan sorunlu ve fazlasıyla soyut olduğu gibi, kısa zaman içinde dünyanın dört bir yanında, yüzlerce makale ve kitaba tartışma zemini hazırlaması bakımından güçlü bir etkiye de sahiptir.

Aslında Kuzey Afrika ve Berberler üzerinde uzmanlaşmış bir kültür antropoloğu olan Ernest Gellner, modernliği ve ulusçuluğu yirminci yüzyılın ortalarında neredeyse tüm sosyal bilimlere etkileyen işlevselci yöntemden hareketle ele almıştır. Bu da kaçınılmaz olarak sonuçlardan sebeplere bakmak gibi bir sorunu beraberinde getirmektedir. Nitekim Gellner'e yönelik eleştirilerin başında da bu gelmektedir. Gellner'in ulusçuluk üzerine görüşleri, onun, soyut tahminlere (*predictive*) ve geriye dönüklüğe (*retrodictive*) dayanan teorisinin, tarih felsefesinin ve yazarken özellikle tercih ettiği apolitik tavrın sonucunda ortaya çıkmıştır (O'Leary, 1997: 191-222).

Gellner tarihte evrimden çok süreçlere yayılan dönüşümler olduğuna inanmaktadır (Breuilly, 2008: 19). İnsanlık tarihi aşamalarının, birbiri arasında geçişken, belirsiz sınırlara sahip dönemselleştirmeler olarak pek de anlamlı olmadığını belirtmektedir. Yine de bilinen insanlık serüvenini –klasik üç hâl kanunları gibi– avcı-toplayıcı, tarımsal ve sınaî olmak üzere üç aşamaya ayırmaktadır. Gellner, teorisinin en temel vurgusu olan “standartlaşmış kültür” için, örgütlenme biçimi ve kültürel özellikleri bakımından kendisinden önceki hiçbir toplumsal düzene benzemeyen “sanayi toplumu” kavramına ihtiyaç duymuş ve bu kategorileştirmeden geri duramamıştır. Bu kavram, daha sonra değineceğimiz üzere, Gellner'in çalışmalarında yer yer “modernlik” ile aynı anlamda kullanılmaktadır.

Craig Calhoun'un *Milliyetçilik* isimli çalışmasının ilk cümlesi şöyledir: “İlk milliyetçi diye bir şey olmamıştır.” (2007: 13). Buna karşılık Gellner, Kedourie'nin (1994) Alman romantik düşünürlerini işaret etmesine paralel olarak, birilerinin ulusçuluğun fikir babası olması gerektiğini savunur ve ulusçu düşüncedeki köklere bakar. Sanayileşmeyle ulusçuluğun kaçınılmaz ilişkisinin ortaya konmasında önemli bir rol oynayan ve ulusçu düşüncüyü geliştiren ilk temsilci olarak Friedrich List'e (1789-1846) dikkat çeker. Bu yaklaşım, en kaba deyişle, ulusçuluğun on dokuzuncu yüzyılın modernleşme gayretlerinin temel bir gereksinimi olarak “yaratıldığını” savunmak demektir (Szporluk, 1998: 30-33). Ancak buna rağmen Gellner, çalışmasında neredeyse hiçbir tarihsel örneğe değinmeyerek, kendine yeni bir yol açmak adına, okuru zaman zaman kendinden uzaklaştırabilen bir soyutluğu tercih etmektedir. Bunu yaparken, takındığı kendinden emin, aşırı iyimser ve modernist tavır nedeniyle de, çokça eleştirilecektir (Hall, 1998: 3, 7 ve Özkırmı, 1999: 150, 159-167).

Ulusçuluğu esas olarak *siyasal birim ile ulusal birimin çakışmasını öngören ilke* şeklinde tanımlayan Gellner –ulusal düzeydeki toplumları tarım toplumlarından net bir şekilde ayrı tutmak gerektiği tezinden hareketle– ulusal kimlik ve ulusu, sanayi devriminin oluşturduğu yeni ve *modern* bir olgu olarak yorumlamaktadır (2008: 71). Burada, yazarın modernliği, toplumsal örgütlenme ve kültürün ayırt edici bir biçimi olarak gördüğünü belirtmemizde yarar var (Breuilly, 2008: 26). Tarım toplumlarında geçişkenliğe imkân tanınmadığını ve ancak ruhbanlar, asiller ya da yönetici elitler arası bazı yatay ilişkilerin varlığından söz edilebileceğini savunan Gellner, keskin hiyerarşinin ulusçuluğu imkânsız kılan bölünmelere yol açtığını anlatır. Gellner'e göre, tarım toplumunun en temel yapısal özelliği, çok parçalı ve çok katmanlı olmasıdır. İnsanlar büyük ölçüde cemaatler şeklinde yaşamış; çok büyük oranda doğdukları yerden hiç ayrılmamıştır. Bireyin, devletle karşılaşması çok nadir yaşanmış ve cemaat liderleri, devletle birey arasında bir tür taşıyıcı olmuştur. Çok kısıtlı düzeydeki kollektif eğitim, iletişim ve ulaşım olanaklarından insanlığın büyük çoğunluğu neredeyse hiç yararlanamamıştır. Bu açıdan bakıldığında, "kültür", "devlet" gibi kavramlar ancak modern sanayi toplumu koşullarında başka bir düzlemde değerlendirilebilmiştir (Handler, 1988: 771). Burada, bir tür Aristo mantığı devreye girmektedir. Gellner için ulusçuluk yeniyse, devlete mecburî bir bağla bağlı demektir. Bunu, "*Ulusçuluk sorunu devletsiz toplumlarda ortaya çıkmaz. Eğer ortada devlet yoksa sınırlarının ulusun sınırlarıyla çakışıp çakışmaması diye bir sorun da olmaz.*" cümleleriyle açıklamaya çalışır (2008: 74).

Modern anlamda devleti, *meşru şiddet tekeli elinde bulunduran düzen sağlayıcı ve koruyucu güç* olarak tanımlayan Gellner'in şu değerlendirmeleri, onun bakış açısının kimi ipuçlarını sunmaktadır: "*Ulusçuluk, etnik sınırların siyasal sınırların ötesine taşmamasını ve özellikle bir devletin içindeki etnik sınırların iktidar sahipleriyle yönetilenleri birbirlerinden ayırmamasını öngören bir siyasal meşruiyet kuramıdır.*" (2008: 74) Yani, ulusçuluk, teritoryal sınırlar dâhilindeki tüm sınıf, grup ve kimlikleri birleştirmeyi amaçlayan, bu yönüyle eşitleyici ve eşitlikçi bir düşüncedir. Bunun için iletişim, ortama bağlı olmaktan çıkarılmalı ve yaygınlaştırılmalıdır (Özkırımlı, 1999: 153).

Homojen bir kimliği esas aldığı için, ulusçuluk aynı zamanda doğal olarak demokratik bir olgudur (Küçükalp, 2005: 206-207). "*Ulusçuluk, ulusla devletin birbirinin nasibi olduğunu, biri olmadan diğeri eksik kalacağını ve bunun da bir trajedi olduğunu savunur.*" (Gellner, 2008: 77). Yani, ulusla devlet birbiriyle evlenmeye mecburdur. Bu konuda bir diğer yazarın benzetmesiyle, 'ruh' diye bir şey vardır ve fakat onun varlığını anlayabilmemiz için canlı 'beden'e mutlak bir ihtiyaç vardır. Ya da, 'ruh' diye bir şey vardır, çünkü 'beden' ona ihtiyaç duymaktadır (Menes, 1985: 720). Bu, yeni bir anlayış değildir; bir ulusun devlete, bir devletin de ulusa sahip olarak anlam kazanabileceği yönündeki genel kanı, Rus ulusçuluğunun tarih yazımında, sıkça kullanılan "Petro Ruslara bedenini verdi, Katerina ise ruhunu" sözüyle (coğrafya ve kültür kazanmak anlamında) kendine yer bulmuştur.

Burada örneklediğimiz yaklaşım, ulusa bir ruh katmanın ne denli hayatî görüldüğünü ve ruhu olmayan bir ulusun ulus olamayacağı düşüncesini açıkça göstermektedir. Ulus ve kültür arasındaki ilişkiyi değerlendirirken, Gellner, kültüre dayalı ulusçu hareketler için şöyle yazmaktadır: "*İki insan, ancak ve ancak aynı*

kültürü paylaşıyorlarsa aynı ulustan sayılırlar. Burada kültür, bir düşünceler, işaretler ve çağrışımlar, davranış ve iletişim sistemi anlamına gelmektedir... İki insan birbirlerini aynı ulusun üyesi olarak kabul ediyorlarsa aynı ulusa mensup demektirler." (2008: 78). Bu ortak duygu dünyası nasıl yaratılabilir? Şüphesiz ki, bir "gizli el" in tarihe, folklor, sanata ve geleneklere karşı ilgi uyandırmaya yönelik bazı müdahaleleriyle yaratılabilir.

Tarihten özenle seçilmiş malzemelerle biçimlendirilecek böylesine karmaşık bir örüntüyü, herkesi aynı çatı altında aynı dilde ve aynı idealler çerçevesinde şekillendirecek bir eğitim aracılığıyla tanımlamak, ancak devletin yapabileceği bir işti. Ortak kültür, kitlesel eğitimle, sanayi toplumunun ihtiyaç duyduğu insanları yetiştirmek üzere devlete mükemmel bir imkân sunuyordu. Kültürle devletin birbirini desteklemesi, bu bağlamda, Gellner'e göre kaçınılmaz olmaktadır. Bu durumda *ulusal sınırlarla* –en geniş anlamıyla– *kültürel sınırların* örtüşmesi belki de hiçbir zaman mümkün değilken, Gellner, ulusçuluğu bu ikilinin başka olgularla çakışmaları sonucunda doğan bir olgu olarak değerlendirmekte ne denli haklıdır? (Bu konudaki tartışma için bkz. Hobsbawm, 2003).

Ayrıca Gellner ulusun, kapitalizmin gelişiminde büyük bir kırılma noktası olan sanayi devriminin sonucu olduğunu vurgulayarak, onun kurgusal ya da Benedict Anderson ve Maria Todorova'nın meşhur ifadeleriyle "muhayyel" (*imagined*) olduğunu; dahası homojenleştirici ve asimilasyoncu bir yüzünün bulunduğunu söyler. "*Ulusları insanlar yaratır; uluslar insanların kendi inanç, sadakat ve dayanışmalarının ürünüdür.*" (2008: 78). Bununla birlikte "*Özlerinde taşıdıkları, ancak uzun süre ertelenmiş kaderlere sahip, doğal, Tanrı vergisi insan sınıflamaları olarak uluslar birer mittir. Bazen önceden var olan kültürleri alıp onları ulusa dönüştüren ulusçuluk, bazen de ulusları kendi icat eder ve çoğu kez de önceden var olan kültürleri ortadan kaldırır.*" (2008: 128).

Görüldüğü gibi, Miroslav Hroch'un A, B, C seviyeleri diye tanımladığı, kültürel unsurların dönüşümünün sınaî ürünü, Gellner'de ulusçuluk olarak değer bulmaktadır. Bu yüzden modern toplum, bir bütün oluşturabilmesi için, ulusa dönüştürülmek zorundadır (Hroch, 1998: 91-106). Bunda da, "orta katman aydınlar" belirleyici rol oynayarak, şekillendirilen/kurulan/restore edilen yüksek kültürü, alt kültürlere göre gündelik yaşamın şekillendirildiği kitlesel tabana doğru yayma vazifesini üstleneceklerdir (Çetinkaya, 2008: 91-102). Ancak bu durum, merkez-çevre ilişkisi bağlamında yorumlanacak olduğunda, hiçbir şekilde merkezin yüksek kültürünü, "folk kültür"e dayatması ve bu uğurda çevrenin folk kültürden vazgeçmesini istemesi anlamına gelmemektedir. Zira ulusçuluk, folklorik ve tarihsel araştırmalarında en çok o "bozulmamış" otantik kültürüne referans verecek meşruiyetini pekiştirmektedir.

Ulusçuluğun tarım toplumlarında oluş(a)mama nedenleri üzerinde duran Gellner, bu toplumlarda örgütlenmenin esas olarak ikili olduğunu, yönetici elit ile yönetilen kitleler arasında kültürel türdeşliğe gereksinim duyulmadığını ve hem sistemin hem de toplumun farkı korumaya mütemayil olduğunu iddia etmektedir (Özkırımlı: 152-154). Ulusçuluğun ise siyasal ve toplumsal birimlerin çakışması için, zorunlu olarak *kültürel türdeşliği* teşvik ettiğini ve hatta belirli alt kültür kırıntılarından hareketle bir 'üst kültür' (ya da 'yüksek kültür') yaratıp bunu eğitim yoluyla kitlelere dayattığını ifade etmektedir. Yani, çevresel öğeler, merkez tarafından, merkezin yönetim kabiliyetini pekiştirmek üzere, ustalıkla kulla-

nılmaktadır. Gellner tezini şu karşılaştırmayla pekiştirip temellendirmektedir: "*Tarım toplumu eşitsizlikleri mutlak gösterip dışallaştırarak ve altını çizerek onları kaçınılmaz, sabit ve doğal göstermekte, dolayısıyla da güçlendirip makbul hale getirmektedir. Sanayi toplumuysa sınıflar arası sınırlar yerine uluslararasıdakileri güçlendirmektedir.*" (2008: 83). Ancak burada, parlamenter demokrasinin yaygınlaşmasıyla, yönetimin herkesin katılımına açık hâle geldiği zanni yaratılarak, kitlelere "yönetilmediği"; aksine "kendi kendini yönettiği" izlenimi verilen mevcut düzende, gerçekten dengeler yine, 'profesyoneller/uzmanlar/seçkinler' ve 'diğerleri' şeklinde sürdürülmemekte midir? Eşitlik hissinin "yaratılmış" olduğu bir toplumsal düzende, anayasal güvence altında gözüken eşitlik, bir türlü gerçekleştirilemeyen bir ütopya olarak algılanmamakta mıdır? Ya da eşitsizliklerin ortadan kaldırılmasının kaçınılmaz olduğunu gösteren bir hâkim söylem, kitleler için yine bir tür "afyon" olmamakta mıdır? Bunlar da ulusçuluğun homojenleştiriciliği üzerine tartışılması gereken diğer konular olarak önemlerini korumaktadır.

Gellner, sanayileşme ya da daha geniş anlamıyla modernleşmenin, geleneksel tarım toplumlarında büyük yıkımlara veya köklü değişikliklere yol açtığı, kentlere yığılan milyonlarca insanın ortak bir kültürel zemin üzerine oturtulması için yeni bir örgütlenme ve siyasî-ıdarî düzene ihtiyaç duyulduğunu; ulusçuluğun işlevsel öneminin de bu noktada keşfedildiğini hatırlatır. Daha pratik bir dille "*Sanayileşmeye geçiş çağı, beraberinde ulusçuluk çağını da getirmiştir.*" (2008: 118) diyen Gellner, diğer ideolojileri daha az önemsermiş gibi bir izlenim uyandırmakta ve on sekizinci yüzyıl sonu ile on dokuzuncu yüzyılın tamamında ulusçuluğun oynadığı rolü ön plana çıkarmaktadır. Siyasî ve toplumsal birimlerin çakışması, kültürel türdeşlik yaratılması, merkezî otorite etrafında yeni bir toplumsal düzen kurulması gibi kimi çok temel arayışları karşılamada, ulusçu ideoloji(ler) yönetici elitlerin işini kolaylaştıran bir tür "seküler din" olagelmıştır. Daha on yedinci yüzyıldaki mekanik kozmoloji aracılığıyla, iktidarın gökyüzünden yeryüzüne indirilmesi ve Tanrı'nın bir varlık olmaktan çıkıp, bir kavrama dönüştürülmesiyle, (Schmitt, 2006: 109) Rönesans'tan beri giderek güçlenen "kutsal insan" düşüncesi, bu noktadan sonra insanların toplamından daha fazla bir anlam kazanan "toplum"a –gerektiğinde "halk"a yahut "ulus"a– yerini devretmiştir. Ancak bu "seküler din" olgusu, özellikle sanayi devrimini yaşayan Batı Avrupa ülkeleri için geçerli görünmektedir.

Bu temel husus, Gellner'in modern toplum anlayışının aslında yalnızca Trans-Atlantik dünyada geçerli olduğunu gösterecek önemi haizdir. Gellner'in modeli, Trans-Kafkasya, Asya ya da Afrika ulusçuluklarını açıklamakta bazı çok temel eksikleri nedeniyle, yetersiz kalmaktadır. Gellner zaten ulusçu "zorunluluk"un Reformasyon, Protestanlık ve Aydınlanma ile ilişkisini kurmakta (2008: 117-121) ve bu yolla, çalışmasının esas olarak Batı Avrupa özeline hitap ettiğini göstermektedir. Zira Aydınlanma düşüncesini özümsememiş, sanayi devrimini tam ve bütün olarak yaşamamış, dinî inançlarını Protestan bir yorumla yıkıp baştan kurmamış hiçbir kültür bölgesinde ulusçuluk, Gellner'in çizdiği çerçeveye tam olarak uymamaktadır. Sözüünü ettiğimiz özellikleri dolayısıyla Batı Avrupa'da "modernliğin tanrısı" olan ulusçuluk, (Llobera, 2007) diğer pek çok coğrafyada "Tanrı'nın şeriatını ve dinin inayetini" korumak/sağlamak adına, "din için, devlet için, can çekişen millet için" gibi ajitatif bir ahlâkî söylemle kitleleş(tiril)miştir.

Bu çerçeveden bakıldığında, Gellner entelektüel bir fikir olarak ulusçuluğu modernitenin üreticisi değil, ürünü olarak düşünür. Fakat bu çerçeve, entelektüellerin ulusçu hisleri harekete geçirmesi sonucu ortaya çıkan geç modernleşme hamlelerini açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Zira sanayileşmeksizin ortaya çıkan ulusçuluklarla, bu ulusçuluk anlayışı gereği, kontrolsüz ve çarpık bir sanayileşmeyi ve/veya şekilsel/radikal bir modernleşmeyi deneyen örnekler de bulunmaktadır. Burada Gellner'in haklı olduğu asıl nokta, ulusçuluğun, gerçekdışı-efsanevi geçmiş ve gelecek algısına karşın, toplumsal hareketlilik bakımından yaşanan gün için ne denli işlevsel olabildiği vurgusudur. Bu, ulusun siyasallaşması meselesidir (Karşılaştırmalı bir değerlendirme için bkz. *İslâm'ın Siyasallaşması*; Karpat, 2010).

Bir diğer husus, kültürün homojenleşmesi ile ulusçu yönlendirmenin iç içeliği ve bunun için temel haricî etkinin sanayileşmeden gelmesidir. İnsanların köylerini bırakıp geldikleri şehirlerde yüzleşmek zorunda kaldıkları güçlükler ve yeni yabancılıklar, eski yabancılıklardan şüphesiz çok farklı olacaktır. Çok daha sınırlı alanlarda yaşanması dolayısıyla önceki dönemlerde, özellikle de kırsalda, herkes herkesle organik bir bağlılık içindedir ve görülebilecek muhtemel bir yabancı, ya hac yolcusu, ya tüccar ya da seyyahdır. Sanayi toplumunun şekillendi(rildi)ği şehirde ise, herkes tarımsal düzendeki köklerinden koparılmış ve endüstriyel üretime katılmıştır. Burada herkes herkese yabancıdır ve insanın kendini bir çölde yapayalnız hissetmesinden çok da farklı olmayan bu tedirgin edici koşullar, ortak bir dil için bireyi diğer bireylere, bireyi herkese, herkesi herkese mecbur kılacaktır. Köydeki statik koşullardan *özgürleşen* insan, şimdi şehirde baş döndürücü bir hareketlilik içinde yaşayan topluma bağlanarak –ya da eklenerek– ve onun usullerine, kurallarına *boyun eğerek*, herkes gibi olmaya çalışacak; dolayısıyla “öteki”lere benzemenin yollarını arayacaktır. Bunun sonucu kaçınılmaz bir benzeşme ve homojenleşmedir elbette. Farklı köklerden, yani farklı alt kültürlerden gelen bu “yığın”a belli bir biçim verilmelidir. Gellner bunu ortak bir dil inşa etmek adına standartlaştırıcı, monolitik bir eğitim sistemini dayatan toplum tasarımcılarına bağlar. Modern kapitalist dünyada yaşanan sürecin yöneticileri/öncüleri toplumun homojenleştirilerek anonimleştirilmesi yönündeki iradeleriyle, kitlelerin üzerine adeta kılıf çekerek, onları aynı çatının (aynı iş koşulları, aynı eğitim, aynı gazete haberleri...) altında toplamaktadır.

Gellner, sanayileşmeye paralel olarak eşitlikçiliğin nasıl doğduğunu da anlatmaktadır. Buna göre, modern toplumlarda eşitlikçi düşüncenin doğuşu ile ulusçuluğun doğuşunu paralel okumak mümkün hâle gelmektedir. Fakat Gellner, bu noktadan bir adım öteye geçip, örneğin Nietzsche'nin *Zerdüş'te* veya *İyinin ve Kötünün Ötesinde*'de yaptığı gibi, ulusçuluğu demokratik ve eşitlikçi olması üzerinden yorumlamamaktadır. Ona göre asıl önemli olan, herkesin ‘ulus’u oluşturmakta oynadığı rolün eşitliğidir. Bu aynı zamanda, ulusçuluğun etkilerinden nasiplenme konusunda da bir eşitlik doğurmaktadır (O'Leary, 1997). Bu, en bilindik örneğini J. J. Rousseau'nun “genel iradeye katılma” ve “genel iradeyle özdeşleşme” konusundaki yaklaşımında gördüğümüz, birey-toplum-egemenlik dengesinin, yeni bir konu etrafında tekrarlanmasıdır.

Ancak sanayileşme ve onun etrafını ören diğer dönüşümlerle ortaya çıkan toplumsal ve kültürel modernleşme, her ülkede aynı doğrultuda ve aynı hızda mı

yaşanmıştır? Şüphesiz ki, hayır. Gellner'in cevap vermesi gereken sorulardan biri de bu olmuştur. Yani Gellner'in (esasen İngiltere olduğu izlenimi doğuran) meçhul bir ülke özeline yoğunlaşarak yaptığı tahlil, bu ülkenin belki de ilk sanayi toplumu olmasından bağımsız değerlendirilmeyecek kadar 'istisnaî özel'lik demektir. Örneğin Balkan milliyetçilikleri Gellner'in yaklaşımı için baştan sonra problemlidir (Hall, 1998: 5-7 ve Hroch, 1998).

Yine de Gellner'in yaptığı tanımlama ve sınıflandırmaların içeriğine dikkatle bakıldığında, bunların ulusçuluk tipolojisinden çok toplum tipolojisi olduğu görülür. Gellner, modern toplumla, kendinden öncekiler arasında toplumsal iletişim, ulaşım ve ortak bir ülkü –tutunma, ilerleme, sonsuz büyüme gibi– dolayısıyla temel benzerliklerden çok, farklılıkların bulunduğu keskin bir ayrıma gitmektedir. Modern toplumlar arasında da farklılıklar mutlaka olacaktır ve bu konuda Gellner'in farklılıkları benzerliklere dönüştürmekte ulusçuluğun kullanılacağı iddiası, doğru olduğu kadar eksik kalmaktadır.

Gellner'in teorisindeki en temel eksiklik olarak, sanayi devrimi öncesi ulusçu tavırların göz ardı edilmesi gösterilmiş ve bu doğrultuda çeşitli örnekler verilmiştir. Gerçekten de, *Uluslar ve Ulusçuluk*'ta, tarih boyunca ulusçu refleksi hep canlı kalmış ve dini, adeta ulus-devlet gibi bir "ulus-din"e dönüştüren Yahudiler dikkate alınmamaktadır. Fransızlığın sanayileşme öncesi yüzyıllarda da ulusal gurur sembollerinden biri olan, Yüz Yıl Savaşları'nın efsanevi figürü Jeanne D'Arch bir tür meçhul (daha doğrusu meçhul olmayan) asker görevi görmüş ve azize mertebesine yükseltilmiştir. Benzer birçok örnek, mesela on ikinci, on üçüncü yüzyıl İskoç ulusçu hareketlerinde ya da kökleri on beşinci yüzyıla dek götürülen Ukrayna ulusçuluğunda da görülebilir. Yine Müslüman toplumlar arasında yüzyıllar boyu sorunlara yol açacak kadar kök salmış bir Emevi "ulusçuluğu" da, İslâm tarihçilerince incelenmektedir. İrlandalıların ulusçu-bağımsızlıkçı direnişleri dolayısıyla yüzyıllar boyu İngilizlerle yaşadıkları tarihsel gerilim, literatüre aşına olan isimler için en bilindik örneklerden birini teşkil etmektedir. Çin'deki emperyal gururun, Osmanlı ve Habsburg yönetimleri altında ulusal bilinçlerini Orta Çağ'dan itibaren her daim sürdüren ve "asilime" olmayan birçok unsurun da bu örneklerle dâhil edilmesi mümkündür. Kısacası Gellner, modern sanayi toplumunun doğuşundan önceki "ulusal bilinç"leri görmemektedir. Hâlbuki sanayi toplumuna geçiş, başta İngiltere olmak üzere birçok yerde, uzun bir Aydınlanma tecrübesinin ürünü olmuştur. Otoritenin sekülerleşmesini sağlayan bu hareketlerin hemen her biri, ulusal kültürel araştırmaları, kendi gelişim süreçlerine paralel olarak beslemiş ve ilk ulusçuluk nüvelerini husule getirmiştir. (Bu noktada, özellikle İngiliz Reform ve Aydınlanması önemli bir örnektir. Bkz. Greenfeld, 2001: 27-87). Zaten yüzlerce makalede Gellner'in teorisine yapılan yedi bini aşkın atıf, büyük ölçüde bu "görmezden gelme" durumunu ve tarih-dışılığı eleştirmeye dönüktür. Saydığımız tüm bu ve benzer örneklerin ortaya konduğu eleştiriler karşısında, daha sonra kaleme aldığı bir makalede, kendi kişisel hikâyesinin de temel iki unsuru olarak ilgi duyduğu Yahudi ulusal birikimini ve Çek tarihsel ulusçuluğunu, Gellner (2009: 171-186) sanayileşme öncesi ulusal kültürler olarak kabul etmek durumunda kalmıştır.

Gellner'in üzerinde durduğu bir diğer nokta ise, ulusçuluğun gelişim süreçleri ve muhtemel geleceğidir. İdeolojilerin birer kılıfı gibi de görülebilecek ulusçu sem-

bollerin –zafer takları, geçit merasimleri, coşkulu şiirler ve bayraklar vs.– hiçbirinin ezel-ebed var olmadığını ve var olamayacağını söyleyen Gellner, ulusçuluğun da, devletin de ‘evrensel’liğini ve ‘tarih üstü’lüğünü reddeder. Bunların, dönemlerin koşulları bağlamında öne çıkıp, geride kalan şeyler olduğunu savunur. "*Ulus da, devlet gibi evrensel bir zorunluluk değil, bir olumsuzluktur. Ne uluslar ve ne de devletler her çağda ve her türlü koşulda var olurlar*" (2008: 77). Gellner, yukarıda sözünü ettiğimiz türden ulusçu ritüel ve sembollerini, modern ulusal toplum ve devletlerin kendi kendine tapınması olarak nitelendirmektedir (2008: 139-140). Bu, özellikle on dokuzuncu yüzyılın ikinci ve yirminci yüzyılın ilk yarısı için fazlasıyla doğru bir tespittir. Ancak bugün, bayrakların/marşların kutsiyetini yitirmeye yüz tuttuğu, uğruna ölünmesinin gerçek anlamda sorgulamaya açıldığı, sınırların ve duvarların giderek yıkıldığı ve bölgesel entegrasyonların –tarih hiç yaşanmamışçasına büyük bir şevkle– hız kazandığı bir çağdan söz edildiğini unutmamak gerektiği gibi, dünyada sürekli yeni ayrılıkçı hareketlerin yaşandığı, ulusal bağımsızlık mücadelelerinin verildiği ve son otuz yılda Birleşmiş Milletler’e üye ülke sayısının 140’lardan 190’lara yükseldiği –hatta belki de, yirmi birinci yüzyılın üçüncü çeyreğinde 500 ülkenin var olacağı- bir dünyadan söz ettiğimiz de unutulmamalıdır.

Ernest Gellner’in, muhtemel yeni ulusçuluklardan haber veren değerlendirmelerine ve geleceğe ilişkin tahminlerine göre, mevcut ulus devletlerin ve başarıya ulaşmış ulusçulukların sayısı, (şimdilik) başarısızların çok gerisindedir (2008: 72). Her ne kadar Gellner her bir etnisite ya da kimliğin birer ulus-devlet kurma hakkını savunan görüşleri eleştirse ve bunların radikal ideolojilere yol açtığını dile getirirse de, yirminci yüzyılda böyle bir arzunun sürekli olarak her toplumda beslendiği gözlenmiştir. Bu doğrultuda Gellner, potansiyel ulusçulukların alttan alta kültürel birikimini geliştirmesi konusunda, mevcut sistemin de payının olduğunu söylemektedir (2008: 71-72). Bir diğer noktada ise, şu gerçeğe dikkat çekmektedir: "*Ulusçuluğun gücünden söz etmek bir âdet hâline gelmiştir. Bu önemli bir yanlış... Ulusçuluğun anlaşılmasını sağlayacak ipucu, gücüyle olduğu kadar zaafıyla da ilgilidir... Bütün dikkatimizi kendilerine çekmelerine rağmen havlamayı beceren ulusçulukların sayısı, beceremeyen potansiyel ulusçulukların yanında çok düşük kalmaktadır.*" (2008: 122).

Öyleyse, modernleşmeye paralel olarak gelişmiş bölgeler, ulusçuluğu aşacak kozmopolit bütünleşme projeleriyle uğraşırken, dünyanın geri kalmış bölgelerinden ulusçuluk temelli yeni çatışmalar beklememiz gerekmektedir. Zira Gellner’in bir makalesinde belirttiği gibi, "*Milliyetçilik olgusu kalanlı ondalık gibidir, sonu yoktur. Bütün milliyetçi pirelerin, aynı büyüklükteki pirelerin de birbirlerini rahatsız etmesi bir yana, kendilerini tedirgin edecek küçük pireleri vardır.*" (2009: 225).

KAYNAKÇA

- Breuilly, John (2008): "Sunuş", Ernest Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk* (içinde) çev: Büşra Ersanlı, G. Göksu Özdoğan, İstanbul: Hil Yayınları, 2.baskı, s. 17-69.
- Calhoun, Craig (2007): *Milliyetçilik*, çev: Bilgen Sütçüoğlu, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çetinkaya, Y. Doğan (2008): "Orta Katman Aydınlar ve Türk Milliyetçiliğinin Kitleleşmesi", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Cilt 4: Milliyetçilik* (içinde), ed: Tanıl Bora, İstanbul: İletişim Yayınları, 3.baskı, s.91-102.
- Gellner, Ernest (2008): *Uluslar ve Ulusçuluk*, çev: Büşra Ersanlı, G. Göksu Özdoğan, İstanbul: Hil Yayınları, 2.baskı.
- Gellner, Ernest (2009): "Aşağıdan Tekrar Doğmak: Çek Ulusal Yükselişinin Unutulan Başlangıcı", *Milliyetçiliğe Bakmak* (içinde), çev: Simten Coşar v.d. İstanbul: İletişim Yayınları, 3.baskı, s.171-186.
- Gellner, Ernest (2009): "Büyük Çarpışmanın Küllerinden: Sivil Toplum, Milliyetçilik ve İslâm", *Milliyetçiliğe Bakmak* (içinde), çev: Simten Coşar v.d. İstanbul: İletişim Yayınları, 3.baskı, s.217-229.
- Greenfeld, Liah (2001): *Nationalism: Five Roads to Modernity*, Cambridge, London: Harvard University Press, 6.baskı.
- Handler, Richard (1988): "Reviewed Work(s): *Culture, Identity, and Politics*. by Ernest Gellner", *Man, New Series*, Vol. 23, No.4 (December), s.771.
- Hall, John A. (1998): "Introduction", *The State of Nation: Ernest Gellner and the Theory of Nationalism* (içinde), ed: John Hall, Cambridge: Cambridge University Press, s.1-20.
- Hobsbawm, Eric J. (2003): *1780'lerden Günümüze Program, Mit ve Gerçeklik: Milletler ve Milliyetçilik*, çev: Osman Akinhay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hroch, Miroslav (1998): "Real and Constructed: The Nature of the Nation", *The State of Nation: Ernest Gellner and the Theory of Nationalism* (içinde), ed: John Hall, Cambridge: Cambridge University Press, s. 91-106.
- Karpat, Kemal H. (2010): *İslâm'ın Siyasallaşması*, çev: Şiar Yalçın, ed: Mehmet Ö. Alkan, Fahri Aral, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 4.baskı.
- Kedouire, Elie (1994), *Nationalism*, Massachusetts: Blackwell Publishing. 4.baskı.
- Küçükalp, Derda (2005): *Politik Nihilizm, Nietzscheci Bir Tartışma*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Llobera, Josep R. (2007), *Modernliğin Tanrısı: Batı Avrupa'da Milliyetçiliğin Gelişimi*, çev: Emek Akman, Ebru Akman, Ankara: Phoenix Yayınları.
- Menes, Bonnie (1985), "Reviewed Work(s): *Nations and Nationalism*. by Ernest Gellner", *The American Journal of Sociology*, Vol. 91, No. 3, (November), s. 720-722.
- O'Leary, Brendan (1997): "On the Nature of Nationalism: An Appraisal of Ernest Gellner's Writings on Nationalism", *British Journal of Political Science*, Vol. 27, No. 2 (April), s. 191-222.
- Özkırımlı, Umut (1999): *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Szporluk, Roman (1998): "Thought About Change: Ernest Gellner and the History of Nationalism", *The State of Nation: Ernest Gellner and the Theory of Nationalism* (içinde), ed: John Hall, Cambridge: Cambridge University Press, s. 23-39.
- Schmitt, Carl (2006): *Siyasal Kavramı*, çev: Ece Göztepe, İstanbul: Metis Yayınları.